

Η γνωσιοθεωρητική θεμελίωση της ουτοπίας στη φιλοσοφία του Ernst Bloch

Περί της φιλοσοφίας του Ernst Bloch γενικά

Το έργο του Ernst Bloch (1885-1977) είναι τεράστιο σε έκταση (περιλαμβάνεται σε 16 τόμους), πολύπλευρο και πολυσχιδές· είναι εξ ολοκλήρου σχεδόν αφιερωμένο στην υπόθεση της ουτοπίας. Πολλοί είναι εκείνοι οι οποίοι επεχείρησαν ταξινομητικές κατατάξεις της φιλοσοφίας του Bloch και προσπάθησαν να προσεγγίσουν το έργο του σε σχέση προς το μαρξισμό. Κατατάσσουν τον Bloch στην κατηγορία των φιλοσόφων εκείνων -όπως είναι οι Korsch, Lucacs κ.ά.- οι οποίοι ανανέωσαν από φιλοσοφική σκοπιά το μαρξισμό που στην εποχή τους είχε καταλήξει να είναι οικονομισμός. Ο ίδιος ο Bloch γράφει ότι πρέπει να διακρίνουμε στο μαρξισμό δύο ρεύματα: το *ψυχρό ρεύμα*, που περιλαμβάνει την οικονομική ανάλυση και την κριτική της ιδεολογίας και το *θερμό ρεύμα*, που περιλαμβάνει το μαρξισμό ως διαλεκτικό υλισμό, ως φιλοσοφία. Ωστόσο, η θέση του Bloch στη μαρξιστική παράδοση είναι ιδιαίτερα αμφιλεγόμενη ακόμη και από τους πιο στενούς φίλους και συνεργάτες του, όπως είναι ο Luckacs, ο οποίος χαρακτηρίζει την θεωρία του Bloch προμαρξιστική, στο βαθμό που θεμελιώνει την ιδέα της επανάστασης στη κλασική ιδεαλιστική θεωρία της γνώσης. Την ίδια εκτίμηση φαίνεται να συμμερίζεται και ο Th. W. Adorno, όταν σημειώνει ότι η φιλοσοφία του Bloch συνιστά «επιστροφή στο θεωρησιακό ιδεαλισμό». «Η θεωρία του θέλει να είναι ultima philosophia και έχει τη δομή της prima philosophia», γράφει ο Adorno στο άρθρο του «Blochs Spuren. Zur neuen erweiterten Ausgabe 1959». Την ίδια άποψη για το έργο του Bloch διατυπώνει και ο Jürgen Habermas στα άρθρα του «Der deutsche Idealismus der Jüdischen Philosophen» και «Ernst Bloch. Ein marxistischer Schelling». Για τον Habermas ο ιστορικός υλισμός και η φιλοσοφική θεωρία δεν μπορούν να συμβιβαστούν, πράγμα που επιχειρεί να επιτύχει ο Bloch. Η φιλοσοφία της συγκεκριμένης ουτοπίας δεν είναι κατά τον Habermas παρά ένα «μοντάζ μαρξισμού και φιλοσοφίας της φύσης».

Οι ενστάσεις που διατυπώνουν οι Th. W. Adorno και Jürgen Habermas αφο-

ρούν κυρίως στο συστηματικό περιεχόμενο της φιλοσοφίας του Bloch και όχι στη μεθοδολογική προσπάθειά του να θεμελιώσει την ιδέα της ουτοπίας σε γνωσιοθεωρητική βάση. Το ζήτημα των γνωσιοθεωρητικών περιεχομένων, δηλαδή κατά πόσο έχουμε να κάνουμε στην περίπτωση του Bloch με μια επιτυχημένη διαμεσολάβηση ιδεαλιστικών και υλιστικών γνωσιοθεωρητικών στοιχείων, παραμένει αμφισβητήσιμο. Η πρότασή του όμως για μια οντολογική (γνωσιοθεωρητική) θεμελίωση της ουτοπίας είναι ρηξικέλευθη και εντάσσεται τελικά στη φιλοσοφική εκείνη παράδοση που έχει αρχίσει με τον Marx: «η αλλαγή στη φιλοσοφία μετατρέπεται σε φιλοσοφία της αλλαγής του κόσμου».

Η ιδέα της ουτοπίας ως οντολογικής δυνατότητας

Θα πρέπει να τονιστεί ότι η φιλοσοφία του Bloch ως γνωσιοθεωρία της ουτοπίας συνιστά ένα ριζικό μετασχηματισμό της κλασικής οντολογίας, η οποία ως γνωστόν συλλαμβάνει τη συγκρότηση του κόσμου ως σύσταση του υποκειμένου. Ο Ernst Bloch κινείται εντός των επιστημολογικών ορίων της φιλοσοφίας της συνειδήσεως και επιχειρεί να συλλάβει τη δυναμική διαλεκτική διάσταση της σχέσης υποκείμενο - αντικείμενο. Κατά τον Bloch η συνείδηση και η πραγματικότητα δεν είναι ολοκληρωμένες συμπαγείς οντότητες αλλά ανοιχτές και ανολοκληρώτες διαδικασίες, των οποίων η ανάπτυξη εξαρτάται από την εκάστοτε διαμεσολάβηση του υποκειμενικού και του αντικειμενικού στοιχείου. Τα δύο επίπεδα κατά τον Bloch, δηλαδή το επίπεδο της συνειδήσεως και το επίπεδο της πραγματικότητας, δεν ανάγονται σε πνεύμα (όπως συμβαίνει στη φιλοσοφία του Hegel), αλλά διατηρούν την ιδιαίτερη σύστασή τους: πνεύμα και φύση δεν αποτελούν ιδεαλιστικές κατασκευές αλλά πραγματικές (ρεαλιστικές) δυνατότητες διαλεκτικής διαπλοκής.

Η ουτοπία δε συλλαμβάνεται ως εσχατολογική ιστορική προοπτική αλλά ως οντολογική δυνατότητα της διαλεκτικής διαπλοκής υποκειμένου και αντικειμένου. «Η ταυτότητα ύπαρξης και ουσίας» είναι ο οντολογικός όρος της συνειδησιακής ανάπτυξης του αντικειμένου και ταυτόχρονα η υπερβατική συνθήκη για την αντικειμενική συγκρότηση της συνειδήσεως. Η ουτοπία έχει συγκεκριμένο οντολογικό χαρακτήρα και δε συνδέεται με την προοπτική μιας ιστορικής εσχατολογίας. Ο Ernst Bloch αναπτύσσει την ιδέα της ουτοπίας ως οντολογικής δυνατότητας ιδιαίτερα στα έργα του *Geist der Utopie* (1918, β' έκδοση 1923) και *Das Prinzip Hoffnung* (τρεις τόμοι, α' τόμος 1954, β' τόμος 1955 και γ' τόμος 1959). Το τελευταίο θεματικά και μεθοδολογικά συγγενεύει με τη *Φαινομενολογία του πνεύματος* (1807) του Hegel. Το σχέδιο του Ernst Bloch για μια γνωσιοθεωρητική θεμελίωση της ουτοπίας περιλαμβάνει δύο θεωρίες: την οντολογία του μήπω είναι (das Noch-Nicht-Sein) και τη θεωρία της γένεσης και της διαμόρφωσης της μήπω συνειδήσεως (das Noch-Nicht-Bewußtsein)

Η οντολογία του μήπω είναι

Στην αφετηρία της προβληματικής του Bloch βρίσκεται η ιδέα της διαλεκτικής διαμεσολάβησης υποκειμένου και αντικειμένου, συνείδησας και είναι. Αυτή η διαλεκτική διαπλοκή εκφράζεται στο επίπεδο του υποκειμένου ως γνωστική ενέργεια, η οποία προϋποθέτει έναν ιδιαίτερο τύπο συνείδησης, τη λεγόμενη προλαμβάνουσα συνείδηση (*das antizipierende Bewußtsein*), ενώ στο επίπεδο του αντικειμένου υποστασιοποιείται ως δυναμική προοπτική του αντικειμένου προς την κατεύθυνση της ολοκλήρωσής του, δηλαδή της «ταυτίσεως της ύπαρξης με την ουσία». Ας σημειωθεί ότι η διαφορά που υφίσταται ανάμεσα στην ύπαρξη και την ουσία αποτελεί την επιστημολογική προϋπόθεση κάθε οντολογίας. Η ιδιαιτερότητα της οντολογίας του μήπω είναι έγκειται στο γεγονός ότι η διαφορά αυτή συλλαμβάνεται τόσο ως συνειδησιακά προσδιορισμένη όσο και ως αντικειμενικά-ρεαλιστικά δυνατή. Το μήπω είναι είναι η πραγματικότητα ως ανοιχτή διαδικασία με απειράριθμες δυνατότητες ανάπτυξης, οι οποίες εκτείνονται από την καταστροφή του όντος μέχρι την τελείωσή του. Το μήπω είναι περικλείει την ουτοπία ως δυνατότητα «ταυτίσεως ύπαρξης και ουσίας».

Η προλαμβάνουσα συνείδηση, ως το υποκειμενικό σύστοιχο του μήπω είναι, είναι μια γνωστική ενέργεια στα πλαίσια της οποίας η σχέση διαμεσολάβησης υποκειμένου-αντικειμένου ενσωματώνει την πραγματικότητα στην προοπτική της ανοιχτότητας και του προσανατολισμού της προς την κατεύθυνση της ουτοπίας, δηλαδή της υπέρβασης της διαφοράς ανάμεσα στην ύπαρξη και την ουσία. Αυτό που δεν υπάρχει ακόμη δεν είναι ανύπαρκτο, αλλά έχει ένα ιδιόμορφο οντολογικό καθεστώς ως δυνατότητα που περιέχεται μέσα στο ίδιο το αντικείμενο. Το υποκείμενο λοιπόν βρίσκεται μπροστά σ' ένα αντικείμενο ανοιχτό, το οποίο ορίζεται όχι ως άμεσο δεδομένο της εμπειρίας ούτε ως ολοκληρωμένο ον κλεισμένο στην παρόντικότητά του, αλλά ως ον που προβάλλει την οντολογική διαφορά ανάμεσα στην ύπαρξη και την ουσία, ανάμεσα στο πρόγραμμα και τη δυνατότητα.

Κατά τον Bloch η διαλεκτική διαμεσολάβηση υποκειμένου - αντικειμένου ανάγεται στην οντολογική σύσταση του μήπω είναι. Το ον ως δεδομένη κατάσταση δεν υφίσταται· έχει πάντοτε έναν καθαρά πειραματικό χαρακτήρα: είναι ένα μήπω ον, του οποίου η ανάπτυξη εξαρτάται από τις απειράριθμες δυνατότητες που περικλείει εντός του. Ας σημειωθεί ότι δεν υπάρχουν έξω από το ίδιο το ον αντικειμενικοί νόμοι που να καθορίζουν ποια από τις απειράριθμες δυνατότητες θα πραγματοποιηθεί. Οι δυνατότητες του όντος και οι συνθήκες πραγματοποίησής τους βρίσκονται στο ίδιο το ον και εξαρτώνται από το συνειδησιακό προσδιορισμό του. Το «κατά το δυνατόν» περικλείει το σύνολο των δυνατών προοπτικών ανάπτυξης του αντικειμένου, το οποίο προλαμβάνει την ουτοπική σύστασή του.

Το θεμέλιο της οντολογίας του μήπω είναι βρίσκεται σε μια ουτοπική σύλληψη της ύλης. Ο Bloch μιλάει για *διαλεκτική ύλη* και εννοεί τους γενικούς προσδιορισμούς του κόσμου. Η πραγματικότητα συλλαμβάνεται ως το σύνολο αντικειμενικών-ρεαλιστικών δυνατοτήτων, οι οποίες ως σχέδιο ανάγονται στη διαλεκτική κί-

νηση της ύλης. Ο κόσμος νοείται ως ουτοπική δυνατότητα, στο βαθμό που ανάμεσα στο δεδομένο καθεστώς του όντος και στην αντικειμενική δυνατότητά του για τελείωση αναπτύσσεται μια σχέση ουτοπικής διαμεσολάβησης. Κατά την οντολογία του μήπω είναι, η απόσταση ανάμεσα στο δεδομένο καθεστώς του όντος και στον ποιοτικό προσδιορισμό της ουσίας του καθίσταται η εγγενής προϋπόθεση για την ιστορική του ανάπτυξη. Ο Bloch επιμένει ότι ο διαχωρισμός υποκειμένου-αντικειμένου θεμελιώνεται στην οντολογική απόσταση του μήπω είναι καθώς επίσης και στα γνωστικά περιεχόμενα της μήπω συνείδησης.

Η οντολογία της μήπω συνείδησης

Αντίστοιχη προς την ανοιχτότητα του αντικειμένου είναι και η κατάσταση στο υποκειμενικό επίπεδο, όπου η συνείδηση δεν είναι ένα έτοιμο κλειστό σύστημα, αλλά μια διαδικασία που διέρχεται από διάφορες φάσεις ανάπτυξης. Ο Bloch διακρίνει εκτός από την κατώτατη βαθμίδα συνειδητότητας - που περιλαμβάνει ό,τι δεν είναι πια συνειδητό, αυτό δηλαδή που αντιστοιχεί στο απωθημένο της ψυχανάλυσης - και έναν ιδιαίτερο τύπο συνείδησης το οποίο αντιστοιχεί προς το είναι που βρίσκεται υπό διαμόρφωση. Ο τύπος αυτός συνείδησης ονομάζεται μήπω συνείδηση (Noch-Nicht-Bewußtsein) και είναι η συνείδηση του μήπω είναι.

Από γνωσιοθεωρητικής απόψεως η μήπω συνείδηση διαπλέκεται με το βαθμό ανάπτυξης των δεδομένων αλλά και των δυναμικών συνθηκών του αντικειμένου. Αυτό σημαίνει ότι η μήπω συνείδηση αναφέρεται πάντοτε στην πραγματικότητα και δεν είναι ένα καθαρό Εγώ. Όταν ο Bloch μιλάει για συνείδηση, μιλάει ταυτόχρονα και για το είναι. Η αντίσταση κατά της μήπω συνείδησης, δηλαδή κατά της διαδικασίας συνειδητοποίησης κάποιου τμήματος ανάπτυξης του μήπω είναι, οφείλεται στη διαφορά ανάμεσα στη βούληση του υποκειμένου και τη δύναμη του αντικειμένου. Ενώ δηλαδή κάποιος έχει τη βούληση να δημιουργήσει κάτι καινούργιο, λείπουν οι αναγκαίες προϋποθέσεις από το αντικείμενο, δηλαδή η υλική δύναμη του αντικειμένου δεν έχει φτάσει ακόμη στον αναγκαίο βαθμό ωριμότητας.

Ο Bloch χαρακτηρίζει τη μήπω συνείδηση ως τον «ψυχικό τόπο γενέσεως του νέου». Το μέλλον νοείται ως δυνατότητα του μήπω είναι, στο βαθμό που το γνωστικό δυναμικό της μήπω συνείδησης προσδιορίζεται από τις αντικειμενικές-ρεαλιστικές δυνατότητες της πραγματικότητας. Η πνευματική παραγωγή στο υποκειμενικό επίπεδο εξαρτάται από την υλική δύναμη του αντικειμένου και, αντιστρόφως, η ιστορική ωριμότητα της πραγματικότητας συνδέεται άρρηκτα με τα γνωστικά και ψυχικά συνειδησιακά περιεχόμενα. Η συνείδηση ως ουτοπία δεν είναι παρά μια γνωστική διαδικασία, που είναι σε θέση να συλλαμβάνει και να ανασυγκροτεί το αντικείμενο ως μήπω είναι στη διαδικασία της ιστορικής του διαμόρφωσης. Στο σημείο αυτό αξιωματικά ότι ο Bloch προωθεί στις ριζικές του συνέπειες τον ανθρωπολογικό μετασχηματισμό της γνωσιοθεωρίας, στο βαθμό που υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος ως βούληση και γνωστική ενέργεια, από τη μια, και ο άνθρωπος ως φύ-

ση, από την άλλη, συγκροτούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, που δεν είναι άλλο από την ουτοπική συγκρότηση της πραγματικότητας.

Το υποκείμενο ως ουτοπία θεμελιώνεται στο γεγονός ότι η υποκειμενικότητα είναι μια στιγμή στην ανάπτυξη του αντικειμένου, το οποίο ως ανοιχτή διαδικασία οδηγείται στην πλήρη «ταύτιση της ύπαρξής του με τη ουσία του» μόνο στο βαθμό που η αντικειμενικότητα νοείται ως όψη και στοιχείο του υποκειμένου. Στη περίπτωση αυτή το αντικείμενο θεμελιώνεται ως ουτοπία μόνο στο βαθμό που η υποκειμενικότητά του εξαρτάται από την υλική δύναμή του. Ο Bloch αναφέρει τρία φαινόμενα πραγματοποίησης της συγκεκριμένης ουτοπίας: την υποκειμενική-ατομική διαμόρφωση του ανθρώπου κατά τα χρόνια της εφηβείας, την αντικειμενική-κοινωνική διαδικασία ιστορικών μετασχηματισμών και την πνευματική δημιουργία, η οποία συγκροτείται ως σχέση υποκειμένου-αντικειμένου. Και οι τρεις περιπτώσεις νοούνται ως σχέδια συγκεκριμένης ουτοπίας.

Η γνωσιοθεωρία της ουτοπίας ως κριτική της κλασικής οντολογίας

Αν επιχειρήσει κανείς να συνοψίσει τις βασικές διαφορές της γνωσιοθεωρίας του Bloch σε σχέση προς την κλασική οντολογία θα τις εντοπίσει σε δύο σημεία: πρώτο, στην ίδια την «κατασκευή» των γνωσιοθεωρητικών ιδεών και δεύτερο στο πρόβλημα των σχέσεων θεωρίας και πράξης.

Η οντολογία του Bloch διαφέρει από την κλασική όσο αφορά τον εννοιολογικό προσδιορισμό του είναι, του Εγώ, της ουσίας, της ύπαρξης. Όσο αφορά δηλαδή το γνωστικό περιεχόμενο των βασικών εννοιών της οντολογίας. Η γνωσιοθεωρία της ουτοπίας συλλαμβάνει τις βασικές έννοιες όχι από τη σκοπιά του απολύτου και των αιώνιων μορφών, αλλά από τη σκοπιά των εγγενών δυνατοτήτων του είναι και της συνείδησης και των ιστορικών προοπτικών τους. Μολονότι η οντολογία του Bloch έχει χαρακτηριστεί «ως παρέκλιση από την θεωρία της γνώσης», δεν παύει να αντιπροσωπεύει μια ιδιαίτερου τύπου γνωσιοθεωρητική προσπάθεια στα πλαίσια της φιλοσοφίας της συνείδησης, η οποία συγγενεύει από τη σκοπιά της μεθόδου και του περιεχομένου με την εγελιανή προβληματική για τη σχέση υποκειμένου-αντικειμένου.

Μια κριτική της οντολογίας του Bloch από τη σκοπιά της σύγχρονης επικοινωνιακής θεωρίας δεν μπορεί να επιχειρηθεί εδώ· αρκεί μόνο να τονιστεί ότι ισχύει και γι' αυτή ό,τι χαρακτηρίζει κάθε γνωσιοθεωρητική «κατασκευή» που διατυπώνεται στα πλαίσια του παραδείγματος της φιλοσοφίας της συνείδησης.

Όσο αφορά τώρα το πρόβλημα των σχέσεων θεωρίας και πράξης, θα πρέπει να τονιστεί ότι η οντολογία του Bloch έχει ένα σαφέστατο κριτικό χαρακτήρα σε σχέση προς την κλασική γνωσιοθεωρία. Η σημαντική συμβολή του Bloch συνίσταται στο ότι θεωρεί οντολογικό προσδιορισμό την απόσταση που χωρίζει το δεδομένο καθεστώς του μήπω είναι από την ουσία του. Η απόσταση αυτή είναι ο τόπος γένεσης της ουτοπίας. Στο σημείο αυτό αναδεικνύται ο κριτικός χαρακτήρας της οντο-

νηση της ύλης. Ο κόσμος νοείται ως ουτοπική δυνατότητα, στο βαθμό που ανάμεσα στο δεδομένο καθεστώς του όντος και στην αντικειμενική δυνατότητά του για τελείωση αναπτύσσεται μια σχέση ουτοπικής διαμεσολάβησης. Κατά την οντολογία του μήπω είναι, η απόσταση ανάμεσα στο δεδομένο καθεστώς του όντος και στον ποιοτικό προσδιορισμό της ουσίας του καθίσταται η εγγενής προϋπόθεση για την ιστορική του ανάπτυξη. Ο Bloch επιμένει ότι ο διαχωρισμός υποκειμένου-αντικειμένου θεμελιώνεται στην οντολογική απόσταση του μήπω είναι καθώς επίσης και στα γνωστικά περιεχόμενα της μήπω συνείδησης.

Η οντολογία της μήπω συνείδησης

Αντίστοιχη προς την ανοιχτότητα του αντικειμένου είναι και η κατάσταση στο υποκειμενικό επίπεδο, όπου η συνείδηση δεν είναι ένα έτοιμο κλειστό σύστημα, αλλά μια διαδικασία που διέρχεται από διάφορες φάσεις ανάπτυξης. Ο Bloch διακρίνει εκτός από την κατώτατη βαθμίδα συνειδητότητας - που περιλαμβάνει ό,τι δεν είναι πια συνειδητό, αυτό δηλαδή που αντιστοιχεί στο απωθημένο της ψυχανάλυσης - και έναν ιδιαίτερο τύπο συνείδησης το οποίο αντιστοιχεί προς το είναι που βρίσκεται υπό διαμόρφωση. Ο τύπος αυτός συνείδησης ονομάζεται μήπω συνείδηση (Noch-Nicht-Bewußtsein) και είναι η συνείδηση του μήπω είναι.

Από γνωσιοθεωρητικής απόψεως η μήπω συνείδηση διαπλέκεται με το βαθμό ανάπτυξης των δεδομένων αλλά και των δυναμικών συνθηκών του αντικειμένου. Αυτό σημαίνει ότι η μήπω συνείδηση αναφέρεται πάντοτε στην πραγματικότητα και δεν είναι ένα καθαρό Εγώ. Όταν ο Bloch μιλάει για συνείδηση, μιλάει ταυτόχρονα και για το είναι. Η αντίσταση κατά της μήπω συνείδησης, δηλαδή κατά της διαδικασίας συνειδητοποίησης κάποιου τμήματος ανάπτυξης του μήπω είναι, οφείλεται στη διαφορά ανάμεσα στη βούληση του υποκειμένου και τη δύναμη του αντικειμένου. Ενώ δηλαδή κάποιος έχει τη βούληση να δημιουργήσει κάτι καινούργιο, λείπουν οι αναγκαίες προϋποθέσεις από το αντικείμενο, δηλαδή η υλική δύναμη του αντικειμένου δεν έχει φτάσει ακόμη στον αναγκαίο βαθμό ωριμότητας.

Ο Bloch χαρακτηρίζει τη μήπω συνείδηση ως τον «ψυχικό τόπο γενέσεως του νέου». Το μέλλον νοείται ως δυνατότητα του μήπω είναι, στο βαθμό που το γνωστικό δυναμικό της μήπω συνείδησης προσδιορίζεται από τις αντικειμενικές-ρεαλιστικές δυνατότητες της πραγματικότητας. Η πνευματική παραγωγή στο υποκειμενικό επίπεδο εξαρτάται από την υλική δύναμη του αντικειμένου και, αντιστρόφως, η ιστορική ωριμότητα της πραγματικότητας συνδέεται άρρηκτα με τα γνωστικά και ψυχικά συνειδησιακά περιεχόμενα. Η συνείδηση ως ουτοπία δεν είναι παρά μια γνωστική διαδικασία, που είναι σε θέση να συλλαμβάνει και να ανασυγκροτεί το αντικείμενο ως μήπω είναι στη διαδικασία της ιστορικής του διαμόρφωσης. Στο σημείο αυτό αξιωματικά ότι ο Bloch προωθεί στις ριζικές του συνέπειες τον ανθρωπολογικό μετασχηματισμό της γνωσιοθεωρίας, στο βαθμό που υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος ως βούληση και γνωστική ενέργεια, από τη μια, και ο άνθρωπος ως φύ-

ση, από την άλλη, συγκροτούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, που δεν είναι άλλο από την ουτοπική συγκρότηση της πραγματικότητας.

Το υποκείμενο ως ουτοπία θεμελιώνεται στο γεγονός ότι η υποκειμενικότητα είναι μια στιγμή στην ανάπτυξη του αντικειμένου, το οποίο ως ανοιχτή διαδικασία οδηγείται στην πλήρη «ταύτιση της ύπαρξής του με τη ουσία του» μόνο στο βαθμό που η αντικειμενικότητα νοείται ως όψη και στοιχείο του υποκειμένου. Στη περίπτωση αυτή το αντικείμενο θεμελιώνεται ως ουτοπία μόνο στο βαθμό που η υποκειμενικότητά του εξαρτάται από την υλική δύναμή του. Ο Bloch αναφέρει τρία φαινόμενα πραγματοποίησης της συγκεκριμένης ουτοπίας: την υποκειμενική-ατομική διαμόρφωση του ανθρώπου κατά τα χρόνια της εφηβείας, την αντικειμενική-κοινωνική διαδικασία ιστορικών μετασχηματισμών και την πνευματική δημιουργία, η οποία συγκροτείται ως σχέση υποκειμένου-αντικειμένου. Και οι τρεις περιπτώσεις νοούνται ως σχέδια συγκεκριμένης ουτοπίας.

Η γνωσιοθεωρία της ουτοπίας ως κριτική της κλασικής οντολογίας

Αν επιχειρήσει κανείς να συνοψίσει τις βασικές διαφορές της γνωσιοθεωρίας του Bloch σε σχέση προς την κλασική οντολογία θα τις εντοπίσει σε δύο σημεία: *πρώτο*, στην ίδια την «κατασκευή» των γνωσιοθεωρητικών ιδεών και *δεύτερο* στο πρόβλημα των σχέσεων θεωρίας και πράξης.

Η οντολογία του Bloch διαφέρει από την κλασική όσο αφορά τον εννοιολογικό προσδιορισμό του είναι, του Εγώ, της ουσίας, της ύπαρξης. Όσο αφορά δηλαδή το γνωστικό περιεχόμενο των βασικών εννοιών της οντολογίας. Η γνωσιοθεωρία της ουτοπίας συλλαμβάνει τις βασικές έννοιες όχι από τη σκοπιά του απολύτου και των αιώνιων μορφών, αλλά από τη σκοπιά των εγγενών δυνατοτήτων του είναι και της συνείδησης και των ιστορικών προοπτικών τους. Μολονότι η οντολογία του Bloch έχει χαρακτηριστεί «ως παρέκλιση από την θεωρία της γνώσης», δεν παύει να αντιπροσωπεύει μια ιδιαίτερου τύπου γνωσιοθεωρητική προσπάθεια στα πλαίσια της φιλοσοφίας της συνείδησης, η οποία συγγενεύει από τη σκοπιά της μεθόδου και του περιεχομένου με την εγελιανή προβληματική για τη σχέση υποκειμένου-αντικειμένου.

Μια κριτική της οντολογίας του Bloch από τη σκοπιά της σύγχρονης επικοινωνιακής θεωρίας δεν μπορεί να επιχειρηθεί εδώ· αρκεί μόνο να τονιστεί ότι ισχύει και γι' αυτή ό,τι χαρακτηρίζει κάθε γνωσιοθεωρητική «κατασκευή» που διατυπώνεται στα πλαίσια του παραδείγματος της φιλοσοφίας της συνείδησης.

Όσο αφορά τώρα το πρόβλημα των σχέσεων θεωρίας και πράξης, θα πρέπει να τονιστεί ότι η οντολογία του Bloch έχει ένα σαφέστατο κριτικό χαρακτήρα σε σχέση προς την κλασική γνωσιοθεωρία. Η σημαντική συμβολή του Bloch συνίσταται στο ότι θεωρεί οντολογικό προσδιορισμό την απόσταση που χωρίζει το δεδομένο καθεστώς του μήπω είναι από την ουσία του. Η απόσταση αυτή είναι ο τόπος γένεσης της ουτοπίας. Στο σημείο αυτό αναδεικνύται ο κριτικός χαρακτήρας της οντο-

λογίας του Bloch: τίθενται οι προϋποθέσεις για την αλλαγή της κοινωνικής πρακτικής. Αυτό συμβαίνει στο βαθμό που το είναι νοείται ως ουτοπία, δηλαδή ως τύπος συνείδησης που συλλαμβάνει τις μελλοντικές τάσεις ανάπτυξης στην παροντικότητα του όντος. Ο οντολογικός μετασχηματισμός της διαμεσολάβησης υποκειμένου-αντικειμένου θέτει τις προϋποθέσεις για μια «φιλοσοφία της αλλαγής του κόσμου».

I. Κείμενα

1. Ernst Bloch, *Geist der Utopie. Bearbeitete Neuauflage der zweiten Fassung von 1923*, Frankfurt/M 1964.
2. Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*, τρεις τόμοι, Frankfurt/m 1954-1959.
3. Ernst Bloch, *Subjekt-Objekt. Erläuterungen zu Hegel*, Frankfurt/M 1962.
4. Ernst Bloch, *Philosophische Aufsätze zur objektiven Phantasie*, Frankfurt/M 1969.
5. Ernst Bloch, *Experimentum Mundi. Frage, Kategorien des Herausbringens*, Frankfurt/M 1975.

II. Βιβλιογραφία

1. Theodor W. Adorno, «Blochs Spuren. Zur neuen erweiterten Ausgabe 1959», στο: *Noten zur Literatur II*, Frankfurt/M 1974.
2. Jürgen Habermas, «Der deutsche Idealismus der jüdischen Philosophen», στο: *Philosophisch-politische Profile*, Frankfurt 1971.
3. Jürgen Habermas, «Ernst Bloch. Ein marxistischer Schelling», στο: *Philosophisch-politische Profile*, Frankfurt/M 1971.
4. Hans Heinz Holz, *Logos spermatikos. Ernst Blochs Philosophie der unfertigen Welt*, Darmstadt und Neuwied 1975.